

ЯН ЯНІВ ПРО МІФОЛОГЕМУ СВЯТОГО ДЕРЕВА
У ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті розкрито роздуми Яна Янова з приводу міфологеми святого дерева в поезії Тараса Шевченка та її можливих означників. Велику увагу приділено також проблемі формування української літератури XVI-XVII ст. на основі книжної, народної розмовної й усної літературної мови.

Ключові слова: українсько-польське пограниччя, українська література, міфологема святого дерева, книжна, народна розмовна й усна літературна мови.

Oleksandr Astafyev. Jan Janów about the mythologem of the sacred wood in Taras Shevchenko's poetry
The article deals with the reflections of Jan Janów regarding the mythology of the wood in Taras Shevchenko's poetry and its possible determinants. Much attention is also paid to the problem of forming Ukrainian literature of the 16th-17th centuries based on the Ukrainian language of literary tradition and the vernacular.

Key words: Ukrainian-Polish border, Ukrainian literature, mythology of the wood, literary language, vernacular.

Визначному польському вченому-славістові Яну Янову (1888 – 1952), який досліджував невідомі ділянки історичного та порівняльного мовознавства і літературознавства, міжслов'янських культурних зв'язків, текстології, діалектології, лексикографії, видавав, реконструював і тлумачив давні рукописи в українській науці, на жаль, присвячено поки що лише дві праці: О. Купчинського у “Записках НТШ (Праці філологічної секції)” (2003) [5] із додатком найважливіших праць із українознавства (скорочений варіант у “Віснику НТШ” – Львів, 2003. – Ч.30) та І. Галенко у збірнику “Проблеми слов'янознавства” (2009) [1], де вона оглядає його науково-педагогічну діяльність. Р. Радишевський у третій книжці фундаментального видання “Рецепція творчості Тараса Шевченка в Польщі” (К., 2015) вмістив статтю Я. Янова “Походження слова сингич-агач у поезії Тараса Шевченка (про орієнтальні впливи на українську мову)” [13]. Про Я. Янова як визначного філолога більше писали польські дослідники: Т. Улевіч [22], [21], Т. Легр-Сплавінський [18; 19], Ю. Кржижановський [17]; Р. Лужний [20], В. Вітковська [23] та ін.

Народився Ян Янів 22 листопада 1888 р. в с. Мошківці Калуського повіту на Станіславщині у багатодітній селянській родині. У 1908 р. з відзнакою закінчив учительську семінарію. 1909 р. отримав атестат зрілості, вчителював у різних школах, одночасно навчався у Львівському університеті, студіюючи полоністику та славістику. 1913 р. завершив навчання в університеті, склав іспити з польської і слов'янської філології та філософії, захистив дисертацію “Новоротні дієслова польської мови” і став доктором філософських наук. За відмінне навчання отримав стипендію для продовження студій у Фрайбурзькому університеті (Швейцарія), де навчався майже рік. Коли почалася Перша світова війна, Яна забрали на фронт. Поранений, потрапив до російського полону, чотири роки перебував у таборах в Орловській області, Харкові й Туркестані. Після більшовицького перевороту 1917 р. звільнений з полону, склав у Петербурзі ґабілітаційні іспити і отримав звання доцента в Середньо-Азійському університеті, у Ташкенті, де з 1918 р. працював доцентом, а в 1919-1921 рр. професором давньослов'янської та російської мов. У 1920 р. за сумісництвом працював також у Ташкентському інституті сходознавства, де поглиблено вивчав історію й культуру Сходу і написав перші славистичні праці.

Наприкінці 1921 р. повернувся до Львова, працював на різних роботах, учителем, а з травня 1922 по жовтень 1945-го – у Львівському університеті на кафедрі української мови і літератури. У 1924 р. отримав звання доцента, 1927 – надзвичайного професора, 1935 – звичайного професора української філології.

Від 1940 р. професор кафедри слов'янської філології. Брав активну участь у науковому житті, був членом Львівського наукового товариства, виступав із науковими доповідями на засіданнях філологічної секції, а з 1929 р. – на міжнародних з'їздах славістів, свої дослідження публікував у Польщі, Україні, Росії, Франції, Чехії. У 1930-х рр. у Львові, в Академічному домі, очолював Гурток українців, до якого входили Б.-І. Антонич, І. Керницький, Т. Пачовський, Б. Романенчук, Я. Рудницький, О. Волощук, І. Ковалик, К. Матейко, О. Мельник, Ю. Редько, М. Семчишин, Л. Суха та ін.

Німецьку окупацію пережив у Львові, упорядковував рукописи архіву І. Франка в академічній бібліотеці. У 1945 р. як репатріант виїхав до Вроцлава, згодом переселився до Кракова, де з грудня того ж року і до кінця життя очолював кафедру східнослов'янських мов Ягеллонського університету. Із червня 1946 р. Ян Янів – член-кореспондент Польської академії наук. Помер 17 грудня 1952 р. на 64-му році життя. Похований у Кракові на Роковецькому цвинтарі.

У науковому доробку Яна Янова близько 100 монографічних досліджень, розвідок і статей із галузей літературознавства, загальної слов'янської літератури, середньовічної світової писемності, зокрема апокрифічної, житійної, літургічної, полемічної літератури, культури та книгознавства, словництва, діалектології, історичної граматики, лексики й етимології української мови, нарисів про життя і діяльність визначних діячів української культури XVI-XVIII ст. Серед його найвизначніших літературознавчих праць “Romans o Barlaamie i Jozafacie w przeróbce Skargi, Baranowicza i Lichoniewicza” / “Роман про Варлаама і Йоасафа у переробці Скарги, Барановича і Ліхоневича” (1932), “Do dziejów Historii Barlaama i Jozafata w przekładzie Udriszte Năsturela” / “До історії Варлаама і Йоасафа у перекладі Удріште Настурела” (1933), “Historia Barlaama i Jozafata w przekładzie Sebastiana Piskorskiego (XVII w.)” / “Історія Варлаама і Йоасафа у перекладі Себастьяна Піскорського (XVII ст.)” (1933), “Legendarno-apokryficzne opowieści ruskie o Męce Chrystusa (z uwzględnieniem zabytków staropolskich)” / “Легендарно-апокрифічні руські оповіді про Христові Муки (з увагою до старопольських пам'яток)” (1931), “Apokryf o dwunastu piątkach” / “Апокриф про дванадцять п'ятниць” (1934), “O przekładzie “Wieczności piekielnej” na język polski i ruski (Hieremiasz Drexelli: Infernus, damnatorum carcer et rogas)” / “Про переклад “Пекельної вічності” на мову польську і руську (Hieremiasz Drexelli: Infernus, damnatorum carcer et rogas)” (1929), “Polikarp na Rusi” / “Полікарп на Русі”, “Nieznany przekład ukraińsko-ruski dialogu Polikarpa ze Śmiercią” / “Невідомий переклад українсько-руського діалогу Полікарпа зі Смертю” (обидва 1937), “Przynależność regionalna oraz geneza zbioru G. Prokrowicza Kujbiedy” / “Регіональна приналежність і генеза збірки Г.Прокоповича Куйбіді” (1931), “Wpływ M.Reja na Rus” / “Вплив М.Рея на Русь” (1929), “Źródła niektórych baśni ludowych w Polsce i na Rusi. Gesta Romanorum” / “Джерела деяких народних казок у Польщі і на Русі. Gesta Romanorum” (1928), “Galatowski Joanicjusz” / “Галатовський Йоаникій” (1948), “Dzieła Krasickiego na Rusi” / “Твори Красіцького на Русі” (1936) та ін.

Багато його праць присвячено пам'яткам давньоукраїнської писемності, зокрема: “Z literatury polskiej i ruskiej XVI-XVIII wieku. “Wielkie Żwierciadło Przykładów, Lucydarz oraz urywki z dzieł św. Augustyna, Dazzy, Flawiusza, Skargi i innych autorów w rękopisie Sokolskim” / “З літератури польської і руської XVI-XVIII ст. “Велике зеркало взірців, Люцидар і уривки з творів св.Августина, Даззи, Флавія, Скарги й інших авторів у Сокільському рукописі” (1931), “Wpływu polskie na literaturę Rusi do XVIII w. (Przegląd badań dotychczasowych)” / “Польські впливи на літературу Русі до XVIII ст. (Огляд наявних досліджень)” (1934). Багато уваги він приділяє Учительним Євангеліям: “Język ruski w ewangelirzu kaznodziejskim z Trościańca. XVI w.” / “Руська мова у проповідницькому Євангелії з Тростянця. XVI ст.”) (1929), “Ze studiów nad tekstem Ewangelii Peresopnickiej

(1556-1561)" / "Зі студій над текстом Пересопницького євангелія" (1926), "Źródła Ewangelii Peresopnickiej" / "Джерела Пересопницького євангелія" (1926-1927), "Przyczynek do źródeł ewangeliarza popa Andrzeja z Jarosławia" / "Причинки до джерел євангелія попа Андрія з Ярославля" (1931), "Problem klasyfikacji ewangeliarzy "uczytelnych" (kaznodziejskich). Część I: Grupa środkowo-podolska" / "Проблеми класифікації євангелій учительних (проповідницьких). Ч. I. Група центрально-подільська" (1947), "Ze studiów nad ewangeliarzami "uczytelnymi" XVI-XVI w." / "Зі студій над "учительними євангеліями XVI-XVI ст." (1950), "Tłumaczenia ruskie z Postylli M.Reja w ewangeliarzach kaznodziejskich XVI i XVII wieku" / "Руські переклади з "Постилли" Рея в учительних євангеліях XVI і XVII ст." (1929), "Tłumaczenia i przeróbki z Postylli M. Reja w pouczeniach ruskich" / "Переклади і переробки з "Постилли" М. Рея у руських повчаннях" (1947) та ін.

З мовної проблематики передусім слід звернути увагу на його діалектологічні дослідження: "Gwara małoruska Moszkowiec i Siwki naddniestrzańskiej z uwzględnieniem wsi okolicznych" / "Малоруський діалект Московець і Сівки наддністрянської із увагою до довколишніх сіл" (1926), "Z fonetyki gwar huculskich" / "З фонетики гуцульських говірок" (1928), "Uwagi o gwarach huculskich, śladach ich stosunków z polszczyzną oraz o pierwotnej ludności Ziemi Czerwieńskiej" / "Уваги до гуцульських говірок, сліди їх взаємин із польщиною і про перших людей Червенської землі" (1928), "Wpływ słownictwa rumuńskiego na Podkarpacie, osobliwie na gwarę huculską" / "Вплив румунського словництва на Підкарпаття, зокрема на гуцульські говірки" (1938), "Słowniczek huculski sprzed stu lat" / "Гуцульський словничок сторічної давності" (1936), "Ze stosunków językowych małorusko-rumuńskich" / "Із мовних малорусько-румунських стосунків" (1928), "Słownik huculski" / "Гуцульський словник" (2001) та ін.

Цікаві лексикографічні спостереження Я. Янова над писемними пам'ятками українсько-польського пограниччя (XVI-XVIII ст.): "Z badań nad słownikami staroruskimi. Część I. Uwagi o zbiorze "Synonima sławenorosskaja z XVII w." / "Із досліджень над староруськими словниками. Ч. I. Замітки до збірника словенороських синонімів XVII ст." (1939), "Leksykografia wschodnio-słowiańska do końca XVII w. Część I. Uwagi o "Azbukownikach" i "Rozmównikach" byzantyńsko-rosyjskich. Część II. 1: Leksykon P.Beryndy i jego stosunek do nauki zachodnio-europejskiej; Część II. 2: Etymologie Maksyma Greka, Manuela Retora i innych autorów w słowniku imion P. Beryndy z 1627 r." / "Східнослов'янська лексикографія до кінця XVII ст. Ч. I. Замітки про візантійсько-руські "Азбуковники" і "Розмовники". Ч. II. 1. Лексикон П.Беринди і його відношення до західноєвропейської науки". Ч. II. 2: Етимологія Максима Грека, Мануеля Ретора й інших авторів у словнику імен П.Беринди з 1627 р" (1951) та ін. Ціла низка праць дослідника й досі не опублікована, наприклад, "Berynda Pamvo. Lexikon sławenorosski i imen tolkowanije. Wydanie krytyczne według edycji z 1627 r." / "Беринда Памво. Лексикон словенороський і тлумачення імен. Критичне видання відповідно до редакції 1627 р."; "Polikarp na Rusi" / "Полікарп на Русі"; "Cztery rozprawki językowo-stylistyczny" / "Чотири мовно-стилістичні дослідження"); "Wybor tekstów literackich ukraińskich (ze słowniczkiem)". Chrestomatia słowiańska pod redakcją Tadeusza Lehr-Spławińskiego. Część III. Teksty wschodnio-słowiańskie" / "Вибір українських літературних текстів (із словничком). Слов'янська хрестоматія під редакцією Татуша Лєгр-Сплавінського. Ч. III. Тексти східно-слов'янські" Деякі праці, мабуть, назавжди втрачені, серед них: "Jakub Ujek na Rusi" / "Якуб Вук на Русі"; "Gizeł Inocenty" / "Гізель Інокентій", "Plenariusz P. Beryndy" / "Пленаріуш П. Беринди" та ін.

Відрядно, що, досліджуючи таку обширну проблематику, Я. Янів знаходив час для студій над новітньою українською літературою, зокрема творчістю Т. Шевченка. Вона його цікавила не з погляду процесу створення художніх цінностей, а з погляду естетичного переживання читача і його здатності

сприйняти екзистенційно-смыслову структуру тексту через мову. Саме в контексті сприймання художнього твору і порушує вчений проблему мови як спільного коду автора й читача у лексичному й семантико-граматичному аспекті.

Учений у статті “Pochodzenie słowa syngiĉ-agaĉ w poezji Tarasa Szewczenki (O wpływach orientalnych na język ukraiński) / “Походження слова сингич-агач у поезії Тараса Шевченка (Про орієнтальні впливи на українську мову)” (Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej. – 1958. – Т.III. – S.203-209) звертає увагу на те, що від давніх часів, внаслідок контактів із людьми Сходу, у писемні пам’ятки української літератури прокралося дуже багато орієнталізмів (бесурменинь, ватага, євшань, кумызь, лошадь, товарь, шатер, курагань і т.д.). Він посилається на низку досліджень, зокрема про “Слово о полку Ігоревім”, у яких проаналізовано східні запозичення.

Він акцентує на гіпотезі О. Брюкнера, що серед козацтва, яке від половини XVII ст. було доміантним чинником у житті України, східний елемент, зокрема татарський, переважав (w “kozaczyźnie żywiot tatarski silnie przemagał” – у “козаччині татарська стихія сильно перемагала”) [14, 262]. Ще І. Франко свого часу зазначав, що О. Брюкнер “стоїть на застарілім становищі так званого норманізму і тим самим представляє староруську літературу та культуру як річ, зовсім чужо руському народові, механічно прищеплену до руського пня і переходувану тут майже без ніякого збагачення” [9, 48]. Ян Янів теж вважає, що Брюкнер “хоча й перебільшує етнічну долю східного домішування, не говорить нічого про істотне відображення орієнтальних впливів в українській мові 16-18 століття” [13, 564]. Радикальні судження на кшталт брюкнерівських призвели до появи в польській історіографії стереотипів, що козацтво не має ніякого зв’язку з історією українського народу, що це войовнича й анархічна понаднаціональна верства, яка сформувалася на польсько-татарсько-турецькому пограниччі; козаки – понаднаціональні розбійники, “тюрки” за своїм етнічним та культурним походженням. Такого погляду дотримувалися історики, прихильники ідеології націонал-демократів (А. Шельонгівський, Т. Корзон, Ф. Равіта-Гавронський, Ф. Конечний) [7, 261]. Ми б не згадували про ці стереотипи, спростовані поміркованими польськими вченими, такими як, наприклад, О. Гурка [15, 45; 16, 60], якби вони не стосувалися спроби інтерпретації деякими вченими козацької теми у творах Тараса Шевченка, згадаймо хоча б статті Ф. Равіти-Гавронського “Taras Szewczenko i my” / “Тарас Шевченко і ми”, “Taras Szewczenko i Polacy” / “Тарас Шевченко і поляки” та ін.

Однак знову повернемося до праць Яна Янова. У кількох своїх розвідках, присвячених творчості Памва Беринди (“Z badań nad słownikami staroruskimi” / “Із досліджень над староруськими словниками”, “Podłoże gwarowe w objaśnieniach “Leksykonu Beryndy” / “Діалектна основа у коментарях “Лексикону Беринди”, “Dwie edycje czy dwa warianty “Leksykonu Beryndy” / “Дві редакції чи два варіанти “Лексикону Беринди” та ін.), він стверджує, що кількість орієнталізмів у нього невелика, “вміщує в собі заледве якийсь десяток орієнтальних слів” (балвань, бачмаги, богатырь, жемчугь, ковчань та ін.). І майже уникають їх українські полемісти XVI-XVII ст. (І. Вишенський, К. Транквіліон-Ставровецький, Д. Туптало, Л. Баранович, Й. Галятівський, А. Радивіловський).

Польський учений звертає увагу на те, що орієнтальні лексичні запозичення інтенсивно починають проникати до українського письменства наприкінці XVIII-го і в XIX ст. Як на приклад, він посилається на чотиритомний “Словник української мови Бориса Грінченка” (1907), у якому присутня значна частина орієнтальних виразів (авул, аркан, ар’ян, базар, бакша, баштан, балик, баламут, барабан, белега, бельбас, бельмес, буза, бузулук, дулей, дурман, джура, гарба, карачян, калавур, канчук, кавун, кізьяк, лелека і т. д.). Помітні подібні впливи й у творчості Г. Квітки-Основ’яненка, П. Гулака-Артемівського,

А. Боровиковського, М. Костомарова та ін. Їхні твори підлягали “дуже сильним впливам російської мови”, бо ці автори також писали російською, “переймали багаті стилістичні засоби російської мови”, її лексику [13, 566].

Подібні орієнталізми є і в Тараса Шевченка, хоч їх і не так багато. Вони в нього з’явилися під впливом заслання до Оренбурга, Орська і до Аральського озера, де письменник ознайомився з природою, легендами та мовою східних народів і перебував на засланні понад десять років (1847-1857), не маючи можливості писати й малювати. Місцеві умови сприяли тому, що з часом Шевченкові дозволили малювати, а потайки він написав кілька десятків невеликих віршів. На малюнках зображував лише східну тематику, в поезії ж описував наболілу тугу за рідною землею, місцевий колорит позначався лише при нагоді, тому східні вирази не виступають дуже часто, найчастіше – як згадка про навколишній світ, наприклад: аул, каймак – “киргиз”, куга – “очерет”, тал – “чагарник”, тингіз – “море”, улус і т.д. На місцевих легендах базувався лише один вірш “У Бога за дверми лежала сокира...”, що вміщував в собі фрагмент киргизької легенди, яка пояснює відсутність дерев і зелені у тамтешніх просторах степах. Після майстерного образу спаленої сонцем пустелі: “Червоніє по пустині / Червона глина та печина, / Бур’ян колючий та будяк, / Та інде тирса з осокою / В яру чорніє над горою...”, – поет згадує далі, ніби для сильнішого акцентування порожнечі, єдине на далекому просторі дерево, яке вбереглося від загальної посухи. “Мандрівні киргизи, коли бачать його під час подорожі, під’їжджають ближче і приносять малі жертви, підживлюють надію, що від того святого дерева виростуть колись на їхній бідній землі інші, нові дерева...” [13, 566].

Задум вірша “У Бога за дверми лежала сокира...”, ймовірно, виник, коли Шевченко у складі Аральської описової експедиції здійснив перехід від Орської фортеці до Раїмського укріплення і в степу побачив розкішне зелене дерево. Він змалював його під назвою “Джангис-агач” 26 травня 1848 р. Зустріч з цим деревом описана також у повісті “Близнецы”: “В половине перехода я заметил: люди начали отделяться от транспорта, кто на коне, а кто пешком. И все в одном направлении. Я спросил о причине у ехавшего около меня башкирского тюря, и он сказал мне, указывая нагайкою на темную точку. “Мана ауля агач” (здесь святое дерево). Это слово меня изумило. Как? В этой мертвой пустыне дерево? И уж, конечно, коли оно существует, так должно быть святое. За толпою любопытных и я пустил своего воронка. Действительно, верстах в двух от дороги, в ложбине, зеленело тополевое старое дерево. Я застал уже вокруг него порядочную [толпу], с удивлением и даже (так мне казалось) с благоговением смотревшую на зеленую гостью пустыни. Вокруг дерева и на ветках его навешано набожными киргизами кусочки разноцветных материй, ленточки, пасма крашенных лошадиных волос, и самая богатая жертва – это шкура дикой кошки, крепко привязанная к ветке. Глядя на все это, я почувствовал уважение к дикарям за их невинные жертвоприношения. Я последний уехал от дерева и долго еще оглядывался, как бы не веря виденному мною чуду. Я оглянулся еще раз и остановил коня, чтобы в последний раз полюбоваться на обоготворенного зеленого великана пустыни” [11, 95].

Після повернення з Аральської описової експедиції до Оренбурга Т. Шевченко наприкінці 1849 р. або на початку 1850-го р. переписав вірш із невідомого автографа до “Малой книжки” (під №2 до зшитка за 1848 р.). Згодом, найімовірніше, наприкінці свого перебування на засланні в Новопетровському укріпленні 1857 р., поет зробив деякі виправлення у кількох рядках олівцем. У “Малій книжці” є варіант автографа:

І мерк за димом сонця світ.
І мерк за димом Божий світ.

Неначе хлопчик в льолі білій
Неначе ляля в льолі білій
Я... [10, 420].

До “Більшої книжки” вірш не переписано. Уперше вірш надрукований за “Малою книжкою” у виданні “Кобзарь Тараса Шевченка / Коштом Д. Е. Кожанчикова” (СПб., 1867. – С. 436-438), щоправда, з помилкою у рядку 41 (замість “печина” – “тичина”); того ж року з’явився у виданні: “Поезії Тараса Шевченка”. – Львів, 1867. – Т. 2. – С. 206-208. Потім увійшов до інших перевидань “Кобзаря”.

Одним-єдине при долині
В степу край дороги
Стоїть дерево високе,
Покинуте Богом.
Покинуте сокирою,

Огнем непалиме,
Шепочеться з долиною
О давній годині.
І кайзаки не минають
Дерева святого [10, 80].

Ян Янів звертає увагу на коментарі вчених до образу святого дерева, зокрема Б. Залеського. Це “друг поета, який перебував з ним на вигнанні, а після виїзду за кордон опублікував альбом з описом киргизьких степів. У коментарі до малюнка він подав дещо іншу назву – Синдерик-Агач, переклавши його як “дерево, покрите шматками, клаптиками матерії”, скоріш за все від татарського слова синдирмак – “ламати, розкривати” (див. “Словник” Радлова, 4 том, с.634). Така інтерпретація відповідає описові у пізнішій російській повісті під назвою “Близнецы”, але Залеський, знаючи пару подібних дерев з власного досвіду, міг їх взяти з татарського “L’arbre de hallions on Sinderil Agatsch entartare, parce qu’ils sont toujours couverts de chiffons et de lambeaux aux habits” [13, 567].

Польський учений коментує майстерну інтерпретацію поезії “У Бога за дверми лежала сокира...” В. Щурата, який простежив градацію авторських образів-алегорій у творі й різні рівні їх потрактування. “Намагаючись розгадати символізм Т. Шевченка, дослідник проектує деякі образи з вірша спершу на життя автора, акцентуючи на невтраченій надії, яка ніколи не покидала Т.Шевченка, згодом – на життя киргизів, для яких святе дерево “сингич-агач” є об’явленням Бога на землі, і, нарешті, підносить образ-символ до світового “дерева життя”, яке, на протипагу спустошенню, мертвотності, байдужості, символізує життєдайність і сенс буття, до якого варто прагнути” [4, 215]. Тут помітно і проекцію на національне життя українців, бо киргизьку пустелю порівняно зі спустошеною Україною, а самотнє дерево в степу – з єдиною надією.

Ян Янів докладніше зупиняється на Щуратовому поясненні назви “сингич-агач” [12, 6]. “Слово “син дерик” загадкове відносно побудови, фонетично відрізняється від попереднього так сильно, що припущення Щурата не може бути достовірним. Проти виведення назви “сингич” з татарської мови свідчить, зрештою, киргизьке походження легенди, виражене в поезії цілком ясно. У поетичній спадщині Шевченка не вдалося віднайти жодної вказівки, яка б дала можливість вивести слово з киргизької мови (у російській повісті він ужив загальне окреслення: аулия агач “святе дерево”, загадка ця, однак, дає можливість, дослідити малярську спадщину поета, бо під малюнком цікавого нам дерева підписано “Джан-гис-Агач!”). Отже, досить змінити цей підпис на двовиразовий, щоб отримати правильну киргизьку назву: zangis-agas – “самотнє єдине дерево” (...): Цаніз-япыс “один, сам по себе”, “allen”) [13, 568].

Легенду про “святе дерево” підтримали М. Мочульський [6, 80-88], А. Тажибаєв [8, 211-216], Ю. Івакін [3, 48], Л. Генералюк [2, 21-31] та інші.

Однак проблема не обмежується питанням підтримки легенди або ж ні. Наприклад, у коментарі до вірша “У Бога за дверми лежала сокира...” у найновішому Повному зібранні творів Т. Шевченка сказано: “Досі таку легенду не виявлено. Цілком можливо, що її створила художня фантазія поета, зачарованого єдиним у степу деревом і поклонінням йому місцевих жителів” [10, 599]. Цілком природно виникає ще одне запитання: а хіба Б. Залеського, який був прикомандирований до Окремого Оренбурзького корпусу допомагати

Шевченку завершувати малюнки і неодноразово бачив “святе дерево”, теж осяяла “художня фантазія”, адже він французькою мовою видав альбом офортів “Життя киргизьких степів” і прокоментував його?

Ян Янів бачить проблему в іншому: “Чи слово “джангис” могло змінитися на “сингич” і через які причини? Українська мова – письмо і фонетика – для цієї зміни не дає жодного пояснення, але подібні можливості, без сумніву, існують у російській мові. По-перше, в ній немає звуку (і знаку) для Z, по-друге, тому що в ненаголошених складах унаслідок редукції змінюється голосна “а” на “і”; зміна Zangis => Cingis є повністю унормована згідно з російською фонетикою. Від гіпотетичної постаті Cingis назва, використана поетом, відрізняється лише метатезою приголосних (с-s->s-c) і зміною групи si на sy: тобто сингич-агач => сингич-агач, що легко довести кількома чинниками (схильність до вирівнювання стверджуваних складів у будові, до зміни російського si в українському sy і т.д.). Вірш постав на другому році заслання поета (має дату: Орськ, 1848), а картина трохи пізніше, тому можна припустити, що першу версію киргизької легенди поет почув у якомусь російському або українському середовищі, де святе дерево мало назву сингич-агач, а пізніше, під час малювання, він записав цю назву відповідніше до киргизької вимови і подав її як назву картини” [13, 568].

Звісно, духовній енергії і творчому неспокоюєві Я. Янова мимоволі дивується, вражає його нетерпляча жадібність й інтелектуальна спраглисть пізнати семантику слова сингич-агач: “Постають сумніви, чи поет справді вжив назву “сингич”, тобто чи цю назву подано в поезії Т. Шевченка згідно з його записом, чи це, наприклад, друкарська помилка. Цей вірш уперше надруковано тільки в 1867 р., через шість років після смерті автора, через що важко позбавитися думки, що переробка киргизької назви з’явилася тільки з-під пера одного з пізніших переписувачів і що вона не походить від самого поета. Справу вирішить скоріше за все майбутній видавець критичного доповнення, яке буде спиратися на рукописи Шевченка. Та якби це джерело виявилось неправдивим і не дало можливість впровадити zabgis-agas замість syngic-agas до тексту, то нова назва принаймні має бути в коментарі до цього твору” [13, 568].

Як ми уже зазначали, вірш “У Бога за дверми лежала сокира...” у більшості видань творів Т. Шевченка, зокрема і в найновішому Повному зібранні в 12-ти томах, подається за автографом з “Малої книжки”, а в ній вжито “сингичагач”. Однак це справді не звільняє від потреби детального коментаря цього терміна, що вже, власне, і зробив Я. Янів, і його аргументацію можна було б використати у примітках.

Ян Янів високо цінував геній Тараса Шевченка, бо його “Кобзар” засвідчував неординарність обдарування, натхнення, почуття, фантазію, багатство емоцій, безпосередність і природність реакцій і зневагу до штамів і стереотипів. Поет, незважаючи на свою скалічену долю, виявляв дивовижну здатність до напруження всіх фізичних і нервово-психічних сил у поєднанні з об’єктивною потребою стати першим поетом і пророком України. Завдяки своїй особливій місії він настільки злитий із своїм часом і настільки концентрує в собі сили і прикмети епохи, почуття й помисли сучасників, що навіть його особисті враження й настрої виступають не тільки “живою”, а й справді діяльною силою у художній свідомості сучасників і наступних поколінь.

Особливо вченому імпонувало те, що Т. Шевченко був основоположником і творцем нової української літературної писемної мови, цим самим зайнявши неповторне місце в її історії. На його думку, словесно-художня творчість поета завершила процес формування української літературної мови на національній основі (що почався ще від давньої книжної, у якій були давньоруські, церковнослов’янські, латинські й польські елементи, орієнталізми, а також елементи народної розмовної і усної літературної мови – історичні думи, пісні, літописи) і відкрила новий історичний етап, етап розвитку й удосконалення всіх можливих ресурсів мови і їх можливого практичного застосування. Цьому

творчому синтезу української літературної мови (як і польської) з живою народною Ян Янів, як ми бачили, присвятив більшість своїх праць.

Учений ставився до мови Шевченка як до слова народу, його історії та істини. Рукописи вченого засвідчують, що свої роздуми про поетичну мову Тараса Шевченка він вмістив до ширшої праці "Polono-rosso-ucrainica. Cztery rozprawki językowo-stylistyczne" / "Полоно-россо-україніка. Чотири мовно-стилістичні розвідки", яка досі не опублікована [5, 540]. Цілу низку творів поета він підготував для "Chrestomatii słowiańskiej" (Wybór tekstów literackich ukraińskich ze słowniczkiem), вона мала вийти за редакцією Т. Лерг-Сплавінського, але залишилася в рукопису [5, 540]. Цитатами з "Кобзаря" рясніють численні праці Яна Янова. Учасники Гуртка українців згадували: він часто цитував на пам'ять твори Т. Шевченка, стверджував, що вони ввібрали в себе "дух землі", "дух епохи", "дух народу", порівнював їх із кращими творами А. Міцкевича, Ю. Словацького, З. Красінського, заохочував студентів занурюватися у Шевченкову поетичну стихію й інтуїтивно відчутти в ній глибоко приховані, до кінця незрозумілі можливості, що виходять за межі епохи і стосуються передбачення соціальних змін або ж пророцтва. Володіючи витонченою чутливістю, особливим баченням, незвичайним колом інтересів, учений прищеплював своїм студентам любов до поезії Тараса Шевченка, як і до всієї української літератури. Він відчував свою епоху як великий діалог української і польської культур, і за це ми Яну Янову маємо бути вдячні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галенко І. Внесок Яна Янова у філологічну славистику // *Проблеми слов'янознавства*. – 2009. – Вип. 58. – С. 25-35.
2. Генералюк А. Образ дерева і семіотика візуально-просторових концептів (поезія, проза, малярство Т. Шевченка) // *Слово і Час*. – 2006. – № 6. – С. 21-31.
3. Івакін Ю. Коментар до "Кобзаря" Шевченка. Поезії 1847-1861 рр. – К.: Наук. думка, 1968. – 407 с.
4. Козак А. Тарас Шевченко в рецепції Василя Щурата // *Українське літературознавство*. – 2011. – Вип. 73. – С. 212-219.
5. Курчинський О. Ян Янів – польський дослідник української літератури та мови (З додатком бібліографії важливіших праць з українознавства). – Записки НТШ. – Т. ССXLVI. – 2003. – С. 523-540.
6. Мочульський М. Культ дерева і сокири в Шевченковій поемі // *Україна*. – 1930. – № 3-4. – С. 80-88.
7. Руда О. Формування історіографічного образу українського козацтва в польській історичній думці // *Україна* – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – 2011/ 2012. – Вип. 3/4. – С. 250-267.
8. Тажибаєв А. Доповідь на V пленумі Правління Спілки письменників СРСР, присвяченому 125-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка // *Т. Г. Шевченко в критиці*. – К.: ДВХЛ, 1953. – С. 211-216.
9. Франко І. Нова історія російської літератури // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 36. – С. 47-52.
10. Шевченко Т. Повн. збір. тв.: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 2. – 782 с.
11. Шевченко Т. Повн. збір. тв.: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 4. – 600 с.
12. Щурат В. Шевченкова поема надії. – Львів: НТШ, 1925. – 22 с.
13. Янів Я. Походження слова сингич-агач у поезії Тараса Шевченка (про орієнтальні впливи на українську мову) // *Рецепція творчості Тараса Шевченка: У 3 кн.* / Наук. ред. та упор. Р. Радишевський. – К.: Університет "Україна", 2015. – Т. 3. – С. 564-568.
14. Brikner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa: Wiedza powszechna, 1957. – 806 s.
15. Górka O. Dziejowa rzeczywistość a racja stanu Polski na południowym Wschodzie. – Warszawa: Polityka narodów, 1933. – 45 s.
16. Górka O. "Ogniem i mieczem" a rzeczywistość historyczna. – Warszawa: Wyd-wo Naukowe Warszawskie, 1934. – 60 s.
17. Krzyżanowski J. Janów Jan // *Słownik folkloru polskiego*. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1965. – S. 148.
18. Lehr-Splawiński T. Jan Janów // *Język Polski* (Kraków). – 1953. – Т. XXXIII. – S. 1-3.
19. Lehr-Splawiński T. Dorobek naukowy Jana Janowa w zakresie językoznawstwa słowiańskiego // *Pamiętnik Słowiański*. – 1954. – Т. IV. – S. 71-75.
20. Luźny R. Jan Janów (1888-1952), dzieło i życie // *Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. – 1993. – Т. 1 / 2. – S. 287-300.
21. Ulewicz T. Jan Janów (1888-1952); Dorobek naukowy Jana Janowa w zakresie dawnego piśmiennictwa i kultury // *Ulewicz T.* Konterfekty sylwetki, cienie. Z dziejów filologii w Polsce. – Kraków: Universitas, 1997. – S. 155-175.
22. Ulewicz T. Dorobek naukowy Jana Janowa w zakresie dawnego piśmiennictwa i kultury // *Pamiętnik Słowiański* (Warszawa; Poznań). – 1954. – Т. 4. – S. 52-70.
23. Witkowska W. Jan Janów (w dwudziestą rocznicę śmierci) // *Slavia Orietalis*. – 1973. – R. 22. – S. 79-82.

Отримано 22 січня 2016 р.

М. Куїв